

ARCANA LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
BAŃCZEROWSKI JANUSZ PROFESSZOR
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Pátrovics Péter

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
LENGYEL FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2021

KIADVÁNY TÁMOGATÓJA
Lengyel Intézet

SZERKESZTÉSben KÖZREMŰKÖDÖTT
Dr. Várnai Dorota

SZAKMAI LEKTOROK

Hamsovszki Júlia

Kocsis Adrienn

Kolasińska Iga Julia

Dr. habil. Pátrovics Péter

Uhriňák Štefan

Várnai-Cavaleiro Luca

Dr. Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Dr. habil. Janiec-Nyitrai Agnieszka

BAŃCZEROWSKI JANUSZ FÉNYKÉP, KÉPGALÉRIA

Dr. Pátrovics-Egri Éva

© Szerzők

Kiadja: az ELTE BTK Lengyel Filológiai Tanszék
Felelős kiadó: a Lengyel Filológiai Tanszék vezetője

A borítót tervezte: Selley Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISBN: 978-963-489-340-0

TARTALOM

PÁTRÓVICS PÉTER: Lectori salutem!	9
JOANNA URBAŃSKA: Życzenia urodzinowe	11
Tabula gratulatoria	13
BALÁZS GÉZA: A nyelvtől a folklórig és a folklórtól a nyelvig: ve- lünk született struktúrák	15
BÁRDOSI VILMOS: Ritka betűk a francia értelmező szótárakban	25
BENÓ ATTILA – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: Romániai magyar fordítók lengyel műfordításai	45
BUBAK GRZEGORZ: Alternatywna historia – propaganda komuni- styczna tworząca nieprawdziwy wizerunek Armii Czerwonej na przykładzie węgierskiej twórczości filmowej	59
CSÉBY GÉZA: Święty Jan Nepomucen w kulturze krajów Grupy Wyszehradzkiej	71
CSISZTAY GIZELLA: Grácia emlék, Óbuda.....	83
DUDÁS ELŐD: Regionalitás a horvát helyesírás történetében	91
DUDÁS MÁRIA: A férfi nyelvi képe a magyar és bolgár frazeológiá- ban	101
DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA: Szanowny Panie Profesorze!	111
FÁBIÁN ZSUZSANNA: Olasz jövevényszavak a magyar és a lengyel nyelvben: az OIM-projekt bemutatása	113

GERENCSÉR TIBOR: Eggerth Márta és Jan Kiepura – a két világháború közötti magyar-lengyel zenei kapcsolatok elfelejtett fejezete	129
GZIŃSKA CSILLA: <i>A Rendőrségtől A mosoly birodalmáig</i> . Egy Mrożek-darab magyarországi útja az abszurdtól a poszt-dramatikus színházig	139
GÓSY MÁRIA: Megfelelőségi javítások fiatalok és idősek spontán beszédében	157
GYÖNGYÖSI MÁRIA: Blok és Goethe: egy költői formula genealógiájához (a <i>Rózsa és Kereszt</i> és a <i>Faust</i>)	175
HAMSOVSZKI JÚLIA: Az élet mérföldkövei a fák kulturális konceptualizációiban az orosz népdalok tükrében	189
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA: Pod znakiem Uroborosa, czyli zamiana mięsa w furkot. Idea wiecznego powrotu w zbiorze <i>Kucajac</i> (2015) Andrzeja Stasiuka	199
JANUS-SITARZ ANNA: Dylematy wokół adresata współczesnej literatury dziecięcej	209
JÁSZAY LÁSZLÓ: Hogyan javítunk, hogyan javítsunk? Gondolatok a javításról az orosz nyelvi variancia és a nyelvi változások figyelembevételével	219
KAPRONCZAY KÁROLY: Orsós Ferenc és a katyáni tömegsírok azonosítása	235
KOUTNY ILONA: A barát nyelvi képe a magyarban	249
KROÓ KATALIN: Dosztojevszkij-szereplők megszólalásáról a művészi nyelvalkotás problémájának tükrében (<i>Feljegyzések az égerlyukból</i>)	257

LESFALVI TIBOR: A szlovák (biblikus cseh) nyelv szerepe Szarvas város történetében a 18-19. században	273
LUKÁCS ISTVÁN: Élet és irodalom halmazállapotai (Cankar, Makovič, Kiš)	291
MANDICS GYÖRGY: Csiki csoda	301
MENYHÁRT KRISZTINA: „Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel”: hangszer- rek a magyar és a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szemszögből	319
NAGY LÁSZLÓ KÁLMÁN: Kariera mało znanej węgierskiej powieści o Armii Czerwonej w Polsce: <i>Syberyjski garnizon</i> Rodiona Mar- kovitsa.....	331
NÉMETH ORSOLYA: Néhány posztszovjet fantomállam a lengyel tényirodalom tükrében	343
PACSAI IMRE – NAGY SÁNDOR ISTVÁN: <i>A lánc</i> szavunk etimológiai vizsgálata	353
PÁTRÓVICS PÉTER: Adalékok egyes fák lengyel nyelvi képezés re- konstrukciójához	371
RÁDULY ZSUZSANNA: A magyar és a lengyel nyelv eponimáinak szemantikai, stilisztikai jellemzői	381
SNOPEK JERZY: Kategorie sensualne w przekładzie (z języka węg- ierskiego)	399
STEFAŃCZYK WIESŁAW TOMASZ: O rzeczownikach zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe miękkie we współczesnej standardowej polszczyźnie	407

SUTARSKI KONRAD: Szanowny Jubilacie, drogi Januszu!	415
SZAWERDO ELŐBIETA: Nasz Polak w kontekście wybranych utworów Móra Jókaiego i Kálmána Mikszátha	417
SZCZEŚNIAK KRYSZYNA: Dąb, drzewo mocne i dające oparcie	435
UHRNÁK ŠTEFAN: Ethnic stereotypes – How are Slavic people perceived?	455
VÁRNAS DOROTA: Egy Balassi-vers nyomai a régi lengyel irodalomban	465
VIG ISTVÁN: Hiperkorrekt fonémahelyettesítés néhány itáliai újlatin eredetű csa horvát szóban	475
WOLNY-ZMORZYŃSKI KAZIMIERZ: O artykule wiralowym	485
ZOLTÁN ANDRÁS: Czy pol. <i>starać się</i> może być bohemizmem?	493
ZSILÁK MÁRIA: A keletiszlovák nyelvjárások genézisének kérdései és helyük a szlovák nyelvben	503
Képgaléria	515

„Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel”: hangszerek a magyar és a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szemszögből

MENYHÁRT KRISZTINA

PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK,
Szláv Filológiai Tanszék (Budapest)

Abstract: The aim of the present paper is the contrastive analysis of the idioms with the component musical instrument in Bulgarian and in Hungarian phraseology. The most typical Bulgarian folk musical instruments are the bagpipes, the drum and the flute, in Hungary most popular are also the bagpipes, the drum and the violin. In Hungarian phraseology were find ca. 80, in Bulgarian 60 terms, connected with musical instruments. The investigation shows typical cultural differences between the phraseology of Hungarians and Bulgarians with component musical instruments, the reason presumably is the different historical development the Hungarian and the Bulgarian nation.

Keywords: phraseology, folk music, bagpipes, drum, flute

1. Bevezetés

Minden nép szellemi kultúrájának fontos része a népzene, a népdalok és a néptáncok rendszere. Ezen a módon jelennek meg a szélesebb néptömegek művészeti önkifejezés és az esztétika iránti törekvései, de lényeges elem még a szórakozási lehetőség és az öröm a hétköznapi és ünnepek idején. Az ének elválaszthatatlan részét képezte a falusi és a városi ember életének – daloltak a bölcsőtől a sírig, ének kísérte a munkafolyamatokat, meghatározva ritmusukat, örömet vagy szomorúságot fejezett ki, megadta az ünnep keretét. A dalok és különösen a táncok, illetve azok zenei kísérlete általában konkrét eseményhez kötődött – a naptári vagy családi ünnepekhez, esküvőkhöz, búcsúkhöz, falusi mulatságokhoz, de még a temetésekhöz is. A hangszerek használatát egy adott népi kultúrában a helyi sajátosságok és azok a kulturális hatások határozzák meg, amelyeknek az adott közösség ki volt téve.

A jelen tanulmány témája a zenei motívumokat, konkrétan hangszereket tartalmazó frazeologizmusok vizsgálata a magyar és

a bolgár frazeológiában etnomuzikológiai és nyelvészeti szempontból. Ismertetjük a két népet ért kulturális és történelmi hatásokat, amelyek hatottak zenei kultúrájuk kialakulására, megvizsgáljuk milyen hangszeres szerepelnek a frazémáik között, milyen jelentéseket fejeznek ki ezek, milyen különbségek és párhuzamok figyelhetők meg azon bolgár és magyar szólások és közmondások között, amelyek főkomponense hangszer.

2. A magyar és a bolgár népzene sajátosságai

A bolgárok és a magyarok történelmi sorsa, bár számos közös vonást tartalmaz, egy lényeges mozzanatban különbözik – ez pedig a nemzeti arisztokrácia megléte vagy hiánya, amely többek között a zenei kultúrára is hatással volt, például abban, milyen hangszeres váltak ismertté és terjedtek el a szélesebb néprétegek között. Így, már a 18–19. század folyamán a magyar arisztokraták (Esterházy, Brunszvik család stb.) körében olyan meghatározó zeneszerzők dolgoztak zenészként és házi zenetanárként, mint Joseph Haydn vagy Ludvig van Beethoven (Brodsky 1979; Sólyom 1958). A magyar területek elhelyezkedése nemcsak a Kárpát-medencei népek zenei és dalkultúrájának egymásra hatását¹, hanem a hangszeres nagy változatosságát is eredményezte. Népi hangszerként Magyarországon összesen 12 fűvós hangszer (különböző sípokat, furulyákat, dudát, illetve fuvolát és vadászkürtöt) találunk, emellett még 10 húros hangszer: hegedű, viola, cselló, nagybőgő, citera, cimbalom, tambura stb., 4 dobfélét – üstdob, nagydob, kereplő stb., amelyeknek regionális használata jellemző. Emellett ismertek és használtak 15 egyéb hangszer, mint a lant, szájharmonika, doromb, illetve háztartási eszközökkel (kanál, kanna, köcsög stb.) is zenéltek (Balassa – Ortutay 1979; Vargyas 1981). A zenélésre használt tárgyak sokszínűsége mutatja azokat a hatásokat, amelyeknek a magyar népzenei kultúra ki volt téve – a zenekari hangszeresekkel párhuzamosan jelen vannak a háztartási eszközök, a sajátkezüleg kidolgozott sípok, furulyák is. A hagyományos falusi zenekarok hangszeri leggyakrabban azonban a hegedű, a cselló vagy nagy-

¹ Bartók Béla rendszerezése szerint a magyar népdalok 9%-a régi pentaton dallamot tartalmaz, 30%-a ún. új dallam, 23%-a szerzői népdal, 38%-a pedig „idegen” dallam (Balassa–Ortutay 1979).

bőgő és a cimbalom, a ritmust pedig sokszor kanállal vagy kanával (köcsögdudával) hangsúlyozták. A népzenei hangszereket általában falusi mesterek készítették, de a 19. század végétől már a gyári hangszerek is megjelentek (Balassa – Ortutay 1979).

A bolgár népzene az ún. nevezett szabálytalan ritmusok jellemzők, amelyek megkülönböztetik a szomszédos népek zenei folklorjától (vö. Hrisztov 1913; Sztoin 1927; Bartók 1936). Bartók szerint a Hrisztov által lejegyzett példákra az 5/16, 7/16 vagy 8/16-os ritmus jellemző, emellett tempójuk is rendkívül gyors. Ezt az aszimmetrikus ritmust Bartók „bolgár” ritmusként határozta meg. Ezek a ritmikai sajátosságok, illetve az a tény, hogy az európai zenekari hangszerek viszonylag későn jelennek meg a bolgár területen, meghatározza a bolgár népzene hangszerkészletét. A magyar–bolgár zenei kapcsolatok érdekessége, hogy az első bolgár szimfonikus zenekart Sáfrány Mihály, a Kossuth-emigráció tagja alapította 1851-ben, Sumenben. A zenekarban összesen 10-12 bolgár fiatal zenélt, fellépéskor 3-4 hegedűs, 2 fuvolista és egy nagybőgős játszott, a karmester pedig maga Sáfrány volt. Ez az összetétel 1853-as távozása után is megmaradt. A zenekar repertoárjáról Sáfrány jegyzetfüzete, illetve a megmaradt kották árulkodnak. A zeneművek nagyrésze polka és keringő, könnyen megjegyezhető és előadható darabok, amelyekre táncolni is lehetett. Emellett számos forradalmi ihlettségű dal is szerepelt a repertoárban – pl. a Rákóczi magyar induló, a lengyel Polka Szlavenszka vagy a Garibaldi-induló. Sáfrány Mihály maga is írt zeneműveket, többek között Lovassági induló, Huszárpolka vagy a „Civilizált bolgár keringője” címmel (Vaszileva 2020).

A bolgár falvakban használt hangszerek változatossága lényegesen kisebb, mint a magyar falusi területeké. A legjellegzetesebb népi hangszerek a furulya, a dudu, a gadulka (sajátos bolgár húros hangszer), a tambura és a kétfenekű nagydob, amelyek az egész bolgár etnikai területen megtalálhatók. Fűvós hangszerek a különféle furulyák, a dudu, a pásztorsíp, az okarina stb. Húros hangszer a gadulka, a tambura és a doromb, ütősök pedig a kétfenekű dob, darbuka és a különféle kolompok. A felsorolt hangszerek legnagyobb része meghatározott néprajzi régióra jellemző, a darbuka pl. a Pirin-hegységben használatos, míg a kolompok a rodopei területen fordulnak elő (Todorov 1973). A szimfonikus zenekarokra jellemző hegedű,

cselló vagy nagybőgő egyáltalán nem szerepel a bolgár népzenei kultúrában.

Azok a különbségek, amelyek a bolgár és a magyar népzenei hangszerkészlet között figyelhetők meg feltételezik a velük kapcsolatos frazeológiában megjelenő eltéréseket is (hasonló koncepciót követ Dudás (2019) cikke is, amely a tűz komponens megjelenését vizsgálja a magyar és a bolgár frazémákban). A nyelvészeti vizsgálat hipotézise kulturális különbségek megjelenését tételezi fel a hangszer komponenssel rendelkező magyar, illetve bolgár frazeológiai egységeknél. A vizsgálat forrásanyaga a Bolgár Nyelv Frazeológiai Szótára (Nicseva-Szpaszova-Mihajlova-Csolakova 1974/ 1975), a Български фрази и изрази (Bolgár frazémák és kifejezések bolgár internetes oldal, illetve magyar szólások és közmondások gyűjteményes kötetei (T. Litovkina 2005; Bárdosi 2003, 2012; O. Nagy 2007; Karakas 2008).

3. A frazeológiai egységek (FE) elemzése

A bolgár anyagban mindegy 60 olyan frazémát találtunk, amelyeknek fő komponense hangszer, a hangszerfajta száma 6. A leggyakoribb a nagydob (*тъпан* – 22 FE) és a duda (*гайда* – 20 FE), ritkább a furulya (*кавал* – 8 FE), a dob (*барабан*) és egy másik furulyafajta (*дудук*²) 5-5 esetben fordul elő, míg a tipikusan bolgár népi hangszernek tekinthető gadulka (*гъдулка*³) csak egy közmondásban szerepel. A tánc és az ének is megfigyelhető idiómák komponenseként mind a magyar, mind a bolgár anyagban, de ezek nem képezik a jelen tanulmány tárgyát. A magyar frazeológiában kb. 80 olyan szöveget találtunk, amelyekben hangszer szerepelt, leggyakoribb a duda (46 FE), a hegedű (16 FE) és a dob (13 FE). Melléjük még előfordul a lant, nagybőgő, citera, cimbalom, síp, zongora, furulya, fuvola, harang. A hangszerfajta száma a magyar anyagban 12, ami pontosan kétszer annyi, mint a bolgár nyelvűben. Közös vonás viszont, hogy a leggyakrabban előforduló hangszerek mindkét népnél a duda és dob.

² Hagyományos, 25-40 cm hosszú duplanádas fafúvós hangszer.

³ Ősi formát őrző bolgár népi húros hangszer, amelynek három húrja van, teste csepp alakú és hangolókulcsai nem oldalra, hanem hátrafelé néznek (<http://www.folkinfo.hu/recevice/>).

3.1 A duda a bolgár és a magyar frazeológiában

A dudával kapcsolatos idiomák mindkét nyelvben tükrözik a hangszer fizikai jellemzőit, vezető szerepét a zenélés során, illetve a szakértelmet, amely ahhoz szükséges, hogy a duda szép hangon szólaljon meg. A duda kerek, felfújít és levegővel teli, amit a következő bolgár szólások örökítettek meg: *гайда ми е надута* (fel van fújva a dudám, vagyis jól meg nekem, jól vagyok); *надувам гайда* (felfújom a dudát – zajt csapok, panaszkodom); *не ме бива в гайда да духна* (még dudába sem tudok fújni – nagyon gyenge, beteg vagyok); *спанях като гайда* (összerogytam, mint egy duda – nincs erőm). A magyar anyagban még nagyobb számban találunk hasonló típusú FE-t: *úgy jóllakott, mint a duda* (sokat evett); *olyan, mint a duda* (kövér); *felfújja magát, mint a duda* (nagyképtű, öntelt ember); *felfújták, mint az oláh dudát* (kis problémából nagy ügyet csinálnak); *Tele van szóval, mint a duda széllel* (sokat beszél); *dudaszél* (üres fecsegés); *csak dudából hallotta* (valótlan beszéd); *összemegy, mint a dudás szája*.

A duda zenei tulajdonságait a következő magyar szólások örökítik meg: *kesereg, mint a Baranyi dudája*; *nyöszörög, mint az oláh duda*; *úgy sír, mintha a dudát fúvna* – mind a duda magas, sípoló hangjára utalnak, a sajátos hangzás hiányát pedig a *Minek olyan duda, ami nem szól?* (jelentése: nem működő dologra nincs szükség) idiomában találjuk. Az a tény, hogy a duda leginkább szólóhangszer, a következő magyar szólásokban figyelhető meg: *két dudás nem fér meg egy csárdában/két dudás egy csárdában, két asszony egy konyhában meg nem fér*; *egy duda mellett sok jó táncolhat* (ahol egyetértés van, sok ember elfér) vagy *Amint dudálnak, úgy táncolj / Ahogy dudálnak, úgy kell táncolni!* (amit mondanak, azt kell csinálni), *egy dudára ugranak* (ugyanaz az ember parancsol nekik), *Amint a dudás fújja, Jancsi úgy járja!*. Ezek a FE közel állnak a bolgár *вървя (ходя, играя) по гайдата на някого* (valakinek a dudája után megyek, táncolok – vagyis teljesítem az akarátát).

A duda magas társadalmi pozíciót is kifejezhet, aki dudál, az határozza meg a hangnemet, vagyis azt, hogy mi történik: *както ми дойде на гайдата* (ahogy a dudámra jön – ahogy kedvem tartja); *vagy не ми иде (е) по гайдата* (nem a dudámra való – nem tesszik valami). Hasonló értelemben használatos a magyar *vígán dudál a portugál* (semmire sincs gondja, nem fél semmitől). Részben vicces

a *Megtanítalak kesztyűbe dudálni!* figyelmeztetés, vagyis valami rossz fog veled történni, ha nem hallgatsz rám.

A hangszer fontosságát is kifejez, megszólaltatásához tehetség és tapasztalat szükséges, amelyek hiányát a következő bolgár idiómák fejezik ki: *Бил на хорото, гаида не видял* (táncolni volt, dudát nem látott – nem vette észre a leglényegesebbet), *виж му ума, че му купи гаида* (nézd meg, mennyi az esze, úgy vegyél neki dudát – tapasztalatlan, buta emberre nem szabad fontos munkát bízni), arról pedig, akinek irreális vágyai vannak, azt mondják *гащи (цървули) няма, гаида иска* (gatyája/bocskora nincs, dudát akar). A magyar anyagban (Karakas 2008) azonban olyan FE-k is előfordulnak, amelyek azt bizonyítják, hogy csak dudálásból nehezen lehet megélni: *szegény, mint a böjti dudás; kétségbe esett, mint a dudás ekéje* (a dudás zenél, és nem szánt) vagy *Nem a sok dudaszó, hanem a sok kapa termesztí a szőlőt*.

A duda hangja zenei élmény és öröm is hallgató számára, ahogy ezt a következő bolgár, illetve magyar szólások bizonyítják: *занясям се като Мано у гаидите* (elandalodik, mint Manó a dudaszótól) vagy *úgy örül, mintha lábának minden ujján egy oláh dudás ülne*. Érdekes momentum az oláh dudás gyakori megjelenése a magyar frazémákban, ami arra utal, hogy a duda a magyar területen alapvetően a balkáni régión keresztül jelent meg. Találkozunk szerb/rác dudával is – *úgy be van rúgva, mint a rác dudája negyvennyolcban*, a közmondás pontos háttere ma már nem deríthető ki. Maga a duda szó a magyar nyelvben szláv eredetű, a családi nevek között pedig a Gajdos névben maradt meg a gajda (duda) szó töve (Balassa – Ortutay 1979). Emellett a bolgár frazeológiában a duda/*гаида* egyértelműen a falusi élethez kötődik, ami a következő kifejezésből is látható: *оуце ми мируше врата на гаида* (a nyakamnak még mindig dudaszaga van – falusi vagyok, bár már városban élek).

3.2 Frazémák dob/nagydob komponenssel

A nagydob (*тъпан*) fontos hangszer a bolgár népzeneben, mulatságot, táncot elképzelni sem lehet nélküle. A magyar népzeneben viszont szerepe marginális, kísérő hangszerként a magyar etnikai terület keleti részei fordul elő, pl. Erdélyben. A magyar frazeológiai anyagban előforduló dob tehát nem azonos a bolgárban megjelenő nagydobbal (*тъпан*), hanem a *барабан* (dob) fogalmának feleltethető meg.

A dob olyan hangszer, amellyel nagy zajt lehet csapni. Ezt a tényt a vele kapcsolatos szólások is megőrizték mind a magyar, mind a bolgár nyelvi területek: *става ми главата като тъпан* (olyan lesz a fejem, mint a nagydob – nem bírom tovább a zajt); *бия тъпан / барабан* (ütöm a dobot – közhírré teszek valamit); *да му бият тъпан на главата, пак няма да се събуди*; *спи като тъпан* (ha dobolnak a fején, akkor sem fog felébredni; alszik, mint a nagydob), magyar megfelelője, *ha úgyút sűtnek el mellette, akkor sem fog felébredni*, jelentése nagyon mélyen alszik). Magyar szólás a *Dobbal nem lehet verebet fogni* (vagyis nem bölcs előre kihirdetni a szándékainkat); *dobbal megy nyulászni* (előre megmondja, mit fog csinálni); *nagydobra ver valamit/ nem kell nagydobra verni* (köztudomásra hoz, illetve nem kell mindent köztudomásra hozni).

A dob meghatározza a ritmust és a tempót, ezért a hadseregben is használják, erre utal a *dobszóra megy ott minden*, vagyis nagy rend és fegyelem van, de a hasonlóan hangzó bolgár változat *като по барабан* (dobolva, mintha dobolna) jelentése, hogy valamit gyorsan, meggondolatlanul csinál. Az erősebb társadalmi pozíciója is megjelienik a következő bolgár szólásban: *дето гърми големият тъпан, малкият се не чува* (ahol a nagydob dübörög, a kicsi nem hallatszik).

A dobot ütik, verik, amit a frazémák is megőrkítettek: *ще го направя на тъпан* (dobot csinállok belőle – nagyon meg fogom verni), a magyar változat még ennél is konkrétabb: *úgy elver valakit, mint a kétfenekű dobot*.

A dob kerek formája összekapcsolódik az emberi testtel: *ставам като тъпан* (olyan leszek, mint a nagydob – felfúvódik, feldagad); *коремът му стана като тъпан* (olyan lett a hasa, mint a nagydob – tele ette magát); a magyar anyagban pedig ugyanazt jelenti a: *Megfeszítette hasát, mint dobos a dobot*. Buta emberre azt mondják a bolgárok, hogy nagy a dob, de üres (*голям е тъпанът, но празен*), aki szegény, az csupas, mint a dob (*гол е като тъпан*), a magyarok pedig az alacsony, de erős emberről azt tartják, hogy *dobosnak termett*. Az olyan idiómák, mint a *живее като бълха в тъпан* (él, mint bolha a nagydobban – bizonytalanul); *ще събере дом, колкото тъпан прах* (úgy lesz otthona, mint por a dobon – vagyis soha nem lesz) egyrészt kötődnek a dobon való zenélés módjához, másrészt az emberi élet bizonytalanságára vonatkoztathatók. Dobbal hirdették az árve-

rést is, amit mindkét nép frazémái megőriztek: *Amit sípolva nyert, elvesztette dobolva* (a nehezen szerzett jövedelem könnyen elvesz); *dobra kerül (üjt)*, vagyis elárverezik, ennek bolgár megfelelője: *ще ми чуеш тъпана* (meghallod, hogy nekem dobolnak – tönkre fogok menni). Akinek nincs szerencséje, azt mondja: *когато се хвана на хорото, тогава се пуква тъпанът* (amikor elkezdtem táncolni, akkor szakadt ki a dob); ha valami nem sürgős: *не ми е притупал тъпан* (nem sürget a nagydob); de ha valami régóta várható esett meg, azt mondták: *притупа и този тъпан* (ez a dob is megszólalt). A dobolásért kapott pénz úgy tűnik, nem volt túl értékes a bolgárok számára – *не ми трябва от тъпан парца* (nem kell nekem pénz dobolásból – nem akarok gyanús dolgokkal foglalkozni), de a dobverés a kihasználás jelképeként is megjelenik: *един бие тъпана, друг събира парцата* (egyik veri a dobot, más szedi a pénzt).

3.3 Frazémák egyéb hangszer komponenssel

A magyar anyagban gyakoriak a hegedű komponenssel rendelkező FE-k, a bolgár frazeológiában viszont ritkaság számba mennek. Az olyan idiómák, mint *az első hegedűt játssza* (bolgár megfelelője: *свиря първа цигулка*), illetve a *csak másodhegedűs* (bolgáruul: *втора цигулка*) – vagyis vezető vagy alárendelt szerepet játszik – mindkét nép mondásai között, ugyanabban az értelemben szerepelnek. A szólások, amelyekben a hegedű jelenik meg, jól mutatják a hangszer sajátosságait és szerepét a hagyományos magyar társadalomban. A hegedű fontos eleme a vigadalomnak, de gyász idején nincs helye: *illik, mint halottasházhoz a hegedű* (vagyis egyáltalán nem illik); a hegedűsökről pedig azt tartják, hogy szeretnek iszogatni, ezért *ritkán nagyon hegedűsben bornemissza*. A szép, de ostoba emberre utal a következő magyar szólás: *Szépen szól a hegedű, mert üres belülről*; a gazdag örökösre pedig a *Könnyű annak táncolni, kinek apja hegedűlt*. A hegedű a verés, büntetés, illetve a hegedűszó az igazság szinonimájaként is szerepel a magyar anyagban: *bottal hegedűlnek a hátán* (jól elverik); *elhegedüli a nótáját* (elintézik, megverik); illetve *Ki az igazat hangosan hegedüli, hamar vonóval a fejére ütnek*.

A hegedűvel az idősök iránt viszonyt is ki lehet fejezni: *öreg hegedű jobban szól* (a tapasztalt ember jobban tudja), azonban az *Öreg hegedűs minden nap egy nótát felejt*, az időskori hanyatlásról szól.

A magyar közmondásokban gyakran előforduló hangszer még a nagybőgő, a citera és a cimbalom, amelyek egyáltalán nem jellemzők a bolgár népzeneire, és ezért az idiómák között sem szerepelnek. A nagybőgő a féktelen mulatozás, italozás jelképe, a nagy vidámság közepette az ember *beugrik a nagybőgőbe*; ha valaki sokat iszik és jól bírja az alkoholt, akkor [az ital] *megy beléje, mint bőgőbe a húszas; a részeg ember az eget is bőgőnek nézi*. A cimbalom kétszer fordul elő: *Néha a cimbalmosnak is elszakad az öreg húrja* (a legbékésebb embernek is elfogy néha a türelme), illetve *nehéz a cimbalomba keresni* (vagyis megélni zenélésből). A citera és furulya (flóta – fuvola) egy-egy kifejezésben szerepel: *citerázik az idegein* (idegesíti), illetve a *szerecsétlen furulyás (flótás)* (olyan ember, akinek semmi sem sikerül).

A bolgár frazémák között összesen tíznek a fő komponense a furulya vagy a hozzá hasonló duduk. A nem túl fontos vagy felesleges emberre azt mondják, hogy ő a furulya 9/utolsó lyuka (*девета/последна дупка на кавала/дудука*), arra pedig, aki messziről jött, hogy a furulya 9 lyukánál született (*роден е на деветата дупка на кавала*)⁴. Ha valakinek jó esélye van valami kellemetlen törtézésre, a következő szólásokat használták: *ще свири мачка на дудук* (furulyázni fog a macska) vagy *бивольт на кавал ще засвири* (a bivaly majd elkezd furulyázni). Hasonló kifejezést találunk soha (nem fog megtörténni) értelemben is: *когато засвирият биволите* (бюлбюлите, славеите) на *кавали* (amikor a bivalyok/csalogányok majd furulyán játszanak – egyik magyar megfelelője soha napján, kiskedden, de más változatban is előfordul). Érdekes tény, hogy az egyik legautentikusabb bolgár hangszer, a gadulka, csak egy kifejezésben szerepel: *разгласена ми е гьдулката* (elhangolódott a gadulkám: rossz a kedvem, beteg vagyok).

A síp mind a bolgár, mind a magyar idiómák között szerepel: *вървя (играя) по свирката на някого* (megyek/tancolok a sípra után, tartalmilag megfelel a *ходя му по гайдата* frazémának, magyar megfelelője: *úgy táncok, ahogy ő fütyül*); *карам си на своята свирка* (a saját sípom után megyek, vagyis azt csinálom, ami nekem tetszik); *на сухо*

⁴ A bolgár furulya 3 részből áll, a középső részen található nyolc lyukon játszik a dal-
lamot, az alsó részben található többi lyuk csak a hangmagasságot határozza meg,
nem zenélnék rajtuk, ilyen értelemben a „kilencedik lyuk” nem fontos, távoli jelen-
tést hordoz.

ми свири свирката (szárazon szól a sípom – nem megy nekem jól); *свири с габрова свирка* (gyertyánból készült sípon játszik – nem hallgat senkire, azt csinál, amit akar); *свири на еврејска свирка* (zsidó sípon játszik – önös céljai vannak). Rosszul vagy feleslegesen elvégzett munkára azt mondják: *всичката пара отиба в свирката* (a teljes gőz a sípba megy), arra pedig, hogy nem mindenki alkalmas egy adott munkára: *от всяко дрво свирка не става* (nem minden fából lesz síp, pontosabb magyar ekvivalens pl. a *kutyából nem lesz szalonna*). A magyar területen a *síppal, dobbal, nádi hegedűvel* mondás azt jelenti, hogy minden lehetséges eszközzel (igyekszik elérni a célját), illetve régebbi idióma a *Madarász sípszóval, a halász horoggal csal halat és madarat* (vagyis mindenki a saját eszközével ér célt).

A magyar anyagban más hangszerek is előfordulnak, mint pl. a zongora: *zongorázik az idegein* (idegesíti, vö. citera) és a *zongorázni lehetne a különbséget* (feltűnően különböznek egymástól); a lant: *egy lantot pengetnek* (ugyanazt állítják); *Szamár arany lant mellett is számár nótát ordít* (a buta embert nem lehet megváltoztatni), a bolgár ekvivalense *магарето и на хаджилък да отиде, пак магаре си остава* – vagyis a számár, ha szentföldi zarándoklatra megy, akkor is számár marad, itt közös komponens az ostoba állatnak tartott számár. Hasonló a *Tud hozzá, mint lantos a tízparancsolathoz*, vagyis nem ért hozzá.

4. Összefoglalás

Azok a frazeológiai egységek, amelyeknek egyik komponense hangszer, viszonylag szűk szegmenségt alkotják a magyar és a bolgár népi frazeológiai kincsének, azonban fontos információkat tartalmaznak a népi szellemi, zenei kultúráról. A kulturális különbségek, amelyek a két nép eltérő történelmi sorsából fakadnak a hangszerekkel kapcsolatos frazeológiában is tükröződnek – a bolgár anyagban leggyakoribbak a tipikusan bolgár népi hangszerek, mint a nagydob és a duda (de furcsa módon nagyon ritka a tipikusan bolgár gadulka). A magyar frazémák között szintén gyakran előfordulnak a dudával és dobbal kapcsolatos elemek, de ott nagyobb számban jelenik meg a hegedű és a nagybögő, amelyek nélkül a magyar népi együttesek szinte elképzelhetetlenek. Az elvégzett vizsgálat alátámasztotta a kiinduló hipotézist: jellemző kulturális különbségeket figyeltünk

meg a hangszer komponenssel rendelkező magyar, illetve bolgár frazémák között. Mindemellett nagyon kevés értelmi ekvivalenst találtunk, a közös elemek a különböző hangszerek formai, hangzás béli, illetve használati azonosságából fakadnak.

Felhasznált irodalom

- Balassa, I. – Ortutay, Gy. 1979. *Magyar néprajz*. Budapest. Corvina.
- Bárdosi, V. 2003. *Magyar szólástár*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Bárdosi, V. 2012. *Magyar szólások, közmondások adatbázisa*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Bartók, B. 1936. Az úgynevezett bolgár ritmus. *Énekszó* 6: 537–541.
- Brodzsky, F. 1979. *Ludwig van Beethoven életének krónikája*. Budapest. Zeneműkiadó.
- Български фрази и изрази. Справочник на използвани фрази и фразеологизми. www.frazite.com. Letöltés ideje: 2020. 09. 29.
- Dudás, M. 2019. Két tűz között a magyar és bolgár frazeológiában. In: Dudás, M.–Menyhárt, K. (szerk.) *Szláv kulturális örökségeink: nyelv, folklór, irodalom*. Budapest. Bolgár Kulturális Fórum – ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, 37–50.
- Hrisztov – Христов Д. 1913. *Ритмични основи на народната музика*. София. Държавна печатница.
- Karakas, Z. 2008. „...Majd megtanítalak kesztyűbe dudálni!”. Budapest. Dudaszó Hallatszik Alapítvány. http://www.dudazenekar.hu/dok/kesztyube_dudalni_kz.pdf
- Nicseva – Szpazova-Mihajlova – Csolakova – Ничева, К. – Спасова-Михайлова, С. – Чолакова, К. 1974/1975. *Фразеологичен речник на българския език I–II*. София. Издателство на БАН.
- O. Nagy, G. 2007. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Akkord Kiadó.
- Sárosi, B. 1998. *Hangszerek a magyar néphagyományban*. Budapest. Planétás.
- Sólyom, Gy. 1958. *Joseph Haydn*. Budapest. Bibliotheca Kiadó.
- Sztoin – Стоин В. 1927. *Българската народна музика. Метрика и ритмика*. София. Издателство „Стайковъ“.
- T. Litovkina, A. 2005. *Magyar közmondástár*. Budapest. Tinta Kiadó.
- Todorov – Тодоров, М. 1973. *Българска народна музика*. София. Наука и изкуство,
- Vargyas, L. 1981. *A magyarság népzeneje*. Budapest. Planétás.
- Vaszileva – Василева К. 2020. *Оркестровото дело в Шумен от първия български оркестър до днес*. Шумен. Фабер.

Az első bolgár zenekar Sumenben, 1851 (középen Sáfrány Mihály)